

"Službeni glasnik BiH", broj 85/05. Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika, na osnovi člana V stav 4. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini i člana 39. stav 1. Poslovnika o radu Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, na sjednici održanoj od 15. do 21. marta 2005. godine, donijela je

O D L U K U

I

Graditeljska cjelina - Kuršumlija (Hadži Bali-begova) džamija u Kladnju proglašava se nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: nacionalni spomenik).

Nacionalni spomenik čini džamija sa Hadži Đurđuhanuminom česmom, ogradnim zidom i mezarjem.

Nacionalni spomenik se nalazi na lokaciji označenoj kao k.č. broj 4035 (novi premjer), upisan u z.k. uložak broj 724, k.o. Kladanj, Federacija Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina.

Na nacionalni spomenik primjenjuju se mjere zaštite utvrđene Zakonom o provedbi odluka Komisije za zaštitu nacionalnih spomenika uspostavljene prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini ("Službene novine Federacije BiH", br. 2/02, 27/02 i 6/04).

II

Vlada Federacije Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu: Vlada Federacije) dužna je osigurati pravne, naučne, tehničke, administrativne i finansijske mjere za zaštitu, konzervaciju, restauraciju i prezentaciju nacionalnog spomenika.

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika (u daljnjem tekstu: Komisija) utvrdit će tehničke uvjete i osigurati finansijska sredstva za izradu i postavljanje informacione ploče sa osnovnim podacima o spomeniku i odluci o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom.

III

U cilju trajne zaštite nacionalnog spomenika, utvrđuju se sljedeće mjere zaštite, koje se odnose na prostor definiran u tački I stav 3. ove odluke:

- na nacionalnom spomeniku su dopušteni samo radovi na tekućem održavanju, konzervatorsko-restauratorski radovi, uključujući i radove koji imaju za cilj prezentaciju nacionalnog spomenika, uz odobrenje federalnog ministarstva nadležnog za prostorno uređenje i uz stručni nadzor nadležne službe zaštite naslijeđa na nivou Federacije Bosne i Hercegovine;
- zaštita cjeline i objekta od utjecaja podzemnih voda;
- sanacija i konzervacija temelja, zidova i kupole objekta;
- sanacija i konzervacija potpornih zidova cjeline;
- sanacija i obnova česme;
- istraživački radovi i restauracija bojenih površina u unutrašnjosti džamije.

U cilju vraćanja izvornog izgleda nacionalnom spomeniku, a na osnovi projekta restauracije, potrebno je izvršiti:

- zamjenu željezne ograde harema džamije kamenom ogradom projektiranom u skladu sa cjelinom;
- uklanjanje ili izmještanje van graditeljske cjeline objekta abdesthane;
- uklanjanje improviziranog ulaznog trijema džamije.

IV

Stavljaju se van snage svi provedbeni i razvojni prostorno-planski akti koji su u suprotnosti sa odredbama ove odluke.

V

Svako, a posebno nadležni organi Federacije Bosne i Hercegovine, kantona, gradske i općinske službe su dužni se od poduzimanja bilo kakvih radnji koje mogu oštetiti nacionalni

spomenik ili dovesti u pitanje njegovu zaštitu.

VI

Ova odluka dostavit će se Vladi Federacije, federalnom ministarstvu nadležnom za prostorno uređenje, nadležnoj službi zaštite naslijeđa na nivou Federacije Bosne i Hercegovine i općinskom organu uprave nadležnom za poslove urbanizma i katastra, radi provođenja mjera utvrđenih u tač. II - V ove odluke i nadležnom općinskom sudu radi upisa u zemljišne knjige.

VII

Sastavni dio ove odluke je obrazloženje sa pratećom dokumentacijom, koje je dostupno na uvid zainteresiranim licima u prostorijama i na web stranici Komisije (<http://www.aneks8komisija.com.ba>).

VIII

Prema članu V, stav 4. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, odluke Komisije su konačne.

IX

Danom donošenja ove odluke, sa Privremene liste nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine («Službeni glasnik BiH», broj 33/02, «Službeni glasnik Republike Srpske», broj 79/02, «Službene novine Federacije BiH», broj 59/02 i «Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH», broj 4/03) briše se nacionalni spomenik upisan pod rednim brojem 295.

X

Ova odluka stupa na snagu danom donošenja i objavit će se u «Službenom glasniku BiH» .

Ovu odluku Komisija je donijela u sljedećem sastavu: Zeynep Ahunbay, Amra Hadžimuhamedović, Dubravko Lovrenović, Ljiljana Ševo i Tina Wik.

Broj: 09-2-238/04-3
15. marta 2005. godine
Sarajevo

Predsjedavajuća Komisije
Amra Hadžimuhamedović

O b r a z l o ž e n j e

I – UVOD

Na osnovi člana 2. stava 1. Zakona o provedbi odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, uspostavljene prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, "nacionalni spomenik" je dobro koje je Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika proglasila nacionalnim spomenikom u skladu sa čl. V i VI Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, kao i dobra upisana na Privremenu listu nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine («Službeni glasnik BiH», broj 33/02), sve dok Komisija ne donese konačnu odluku o njihovom statusu, a za što ne postoji vremensko ograničenje i bez obzira da li je za dotično dobro podnesen zahtjev.

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika donijela je odluku o stavljanju Hadži Bali-begove (Kuršumlije) džamije u Kladnju na Privremenu listu nacionalnih spomenika BiH, pod rednim brojem 295.

U skladu sa odredbama Zakona, a na osnovi člana V stava 4. Aneksa 8. i člana 35. Poslovnika o radu Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, Komisija je pristupila provedbi postupka za donošenje konačne odluke za proglašenje dobra nacionalnim spomenikom.

II – PRETHODNI POSTUPAK

U postupku koji prethodi donošenju konačne odluke o proglašenju, izvršen je uvid u:

- podatke o sadašnjem stanju i namjeni dobra, uključujući opis i fotografije, te podatke o oštećenjima u toku rata,
- dokumentaciju o lokaciji imovine,
- dokumentaciju o sadašnjem vlasniku i korisniku dobra,
- historijsku, arhitektonsku i drugu dokumentarnu građu o dobru, koja je data u popisu korištenja dokumentacije u sklopu ove odluke.

Na osnovi uvida u prikupljenu dokumentaciju i stanje dobra, utvrđeno je sljedeće:

1. Podaci o dobru

Lokacija

Graditeljska cjelina Kuršumlije (Hadži Bali-begove) džamije u Kladnju je smještena na desnoj obali rijeke Drinjače, na lokaciji označenoj kao k.č. 4035, vlasništvo Vakufa Hadži Bali-bega; k.o. Kladanj, Federacija Bosne i Hercegovine.

Pristup graditeljskoj cjelini je sa jugoistočne strane.

Glavna osovina džamije orijentirana je sjeverozapad-jugostok. Ulaz je na sjeverozapadnoj strani. Mihrabski zid je na jugostoku. Mezari unutar džamijskog harema su dužom osovinom (doglavni – donožni bašluk) postavljeni u smjeru sjeveroistok – jugozapad.

Historijski podaci

Kuršumliju⁽¹⁾ džamiju u Kladnju je podigao izvjesni Hadži Bali-beg, o kojem nisu sačuvani nikakvi podaci, osim da je za održavanje džamije ostavio dosta velik imetak. Tokom vremena, imetak je propao, tako da je džamija ostala bez sredstava za izdržavanje.

Džamija je sagrađena 1544/1545. godine i predstavlja jedinu potkupolnu džamiju u Kladnju .

(2)

2. Opis dobra

Period gradnje Kuršumlije džamije, ali mnogo više oblik kupole – plitka kalota, upućuje na graditeljstvo učenika mimara Hajrudina, odnosno na ranocarigradski stil u arhitekturi. ⁽³⁾

Ranocarigradski stil se javlja tokom druge polovine XV i u prvoj četvrtini XVI stoljeća, kada pod utjecajem Aja Sofije nastaju građevine složenijih prostornih rješenja. Sve više se u arhitekturi džamija ispoljava težnja ka većoj prostranosti glavnog molitvenog prostora, prekrivenog jednom velikom kupolom, ponegdje i pridodanom polukupolom, a javlja se i postupno visinsko raščlanjivanje svih dijelova zdanja. Krajem ovog stilskeg perioda počinju da se spuštaju i kupolice trijema nešto niže od konture osnovnog kubusa, ali munara, skoro do kraja perioda, ostaje još relativno snažna i visoka, samo izuzetno masivna i zdepasta (*Andrej Andrejević, Islamska monumentalna umetnost XVI veka u Jugoslaviji, str. 65*).

Karakteristike Kuršumlije džamije, pored kupole sa plitkom kalotom⁽⁴⁾, su:

- nepostojanje otvora na niskom tamburu, ⁽⁵⁾
- prelaz kvadratne osnove džamije u kružnu osnovu kupole riješen je preko pandantifa, za razliku od najčešće korištenog rješenja tog perioda – trompi.

Objekat džamije nikada nije imao trijem građen tvrdim materijalom. ⁽⁶⁾ Razlog za izostavljanje trijema je moguće objasniti prostornim uvjetima, odnosno malom parcelom na kojoj je objekat građen.

I pored toga što Kuršumlija džamija svojim dimenzijama pripada prostorno manjim i znatno skromnije urađenim džamijama, činjenica da je jedina potkupolna džamija u kraju, kao i to da tragovi oslikavanja enterijera govore o želji graditelja za monumentalnijim izrazom objekta.

Prema konceptu prostorne organizacije, džamija pripada jednodostupnim, potkupolnim džamijama bez sofa, sa kamenom munarom.

Objekat džamije predstavlja kubusnu građevinu. Vanjske dimenzije objekta iznose 9,90 x 9,85 m. Visina objekta do tjemena kupole iznosi 10,60 m, a munare, zajedno sa alemom, 25,50 m.

Džamija ima zidove od lomljenog kamena u krečnom malteru debljine 110 cm. Lomljeni kamen je slagan u relativno pravilne horizontalne redove. Podnožje zidova kao i uglovi su rađeni većim, pravilnije klesanim komadima kamena. Džamija je iznutra malterisana, dok je izvana ostavljena vidljiva struktura zida.

Objekat je temeljen na kamenim blokovima na dubini od oko 1,00 m⁽⁷⁾.

Unutrašnjost džamije zatvaraju četiri zida koja primaju opterećenje od kupole kružnog oblika. Za prelaz kubusa u kupolu su korišteni pandantifi. Osmougaoni tambur jeste lažni tambur, s obzirom da se kalota oslanja na pandantife i masivne zidove bez njegovog posredstva. U unutrašnjosti su na sva četiri zida izvedeni plitki i prislonjeni lukovi koji tjemenu dodiruju profilirani prsten u podnožju kupole.

Unutrašnji prečnik kupole džamije u osnovi iznosi oko 7,60 m. Debljina kupole je oko 40 cm.

Debljina tambura, građenog od lomljenog kamena u krečnom malteru, iznosi 50 cm.

Munara, prislonjena uz objekat, iz kojeg izlazi za 1,60 m, ima četverougaoonu bazu visine oko 6,0 m. Sljedeća 2 m čine prelaz sa kvadrata, stranica 2,25 m, na poligon prečnika opisanog kruga oko 1,80 m. Četrnaestostrani trup munare ima blagi konusni oblik. Visina munare do šerefe je oko 16,70 m, do krova oko 23,0 m, dok visina munare bez alema iznosi oko 25,0 m.

Krov munare kao i kupola je pokriven olovnim limom.

Prozori na fasadama objekta su postavljeni u tri horizontalna pojasa.

U prvom horizontalnom pojasu, na svim fasadama osim ulazne, su postavljeni pravougaoni prozorski otvori, dimenzija cca 80x125 cm (širina x visina). Prozori sa vanjske strane imaju jednostavne kamene okvire (šembrane) i demire od kovanog željeza. Rasteretni lukovi nad prozorima prvog pojasa nisu rađeni, kao ni drveni kapci sa unutrašnje strane. U prvom horizontalnom pojasu su postavljena dva prozora na mihrabskoj, jugoistočnoj fasadi, i po jedan na jugozapadnoj i sjeveroistočnoj fasadi. Na ulaznoj, sjeverozapadnoj fasadi se umjesto prozora u unutrašnjosti nalazi dolaf.

U drugom horizontalnom pojasu su postavljeni lučno završeni prozorski otvori, dimenzija cca 80x155 cm (širina x visina do tjemena luka). Na svim fasadama, osim ulazne, su postavljena po dva prozorska otvora. Prozorski otvori na jugoistočnoj fasadi su postavljeni u istim vertikalnim osovinama kao i prozori prvog pojasa.

U trećem horizontalnom pojasu se nalazi samo jedan prozorski otvor. Lučno završeni prozor, identičan dimenzijama i oblikom onima iz drugog pojasa, je postavljen na jugoistočnoj fasadi, u vertikalnoj osovini sa mihrabom.

Džamija je izgrađena na relativno maloj parceli, na izrazito strmom terenu. Usljed toga, dvije strane objekta, jugoistočna i sjeveroistočna, su «ukopane» u teren, tako da se sa tih strana javljaju visoki potporni zidovi. Prostor između potpornog zida i džamije iznosi od 1,0 m do 1,50 m. S obzirom na sve navedeno, nije bilo prostora da se razvije ulazni trijem u džamiju, a i sam ulaz je ostao sakriven, praktično nevidljiv sa svih strana.

Ulazni portal prema svojoj koncepciji pripada trećoj grupi portala (*podjela po A. Andrejeviću, iznijeta u knjizi Islamska monumentalna umetnost XVI veka u Jugoslaviji*). Portal, dimenzija 1,70x3,00 m, se iz ravni zida izdvaja za 15 cm. Kameni okvir portala je jednostavno profiliran. Otvor je zasvođen polukružnim lukom. Tarih o gradnji džamije ne postoji. Prilikom obnove džamije, 1959. godine, postavljena je ploča sa informacijama o graditelju, godini izgradnje i obnove. Tom prilikom je također izvedena i nadstrešnica urađena u betonu, postavljena nad okvirom portala.

Unutrašnji prostor džamije je skoro pravilni kubus. Dimenzije stranica iznose 7,67 x 7,51 m, a visina zida do vijenca 7,25 m. Prelaz kubusa u kupolu je naglašen jednostavnim, bojanim vijencem visine 12 cm. Visina unutrašnjeg prostora, mjereno od poda džamije do tjemena kupole, iznosi 10,20 m.

Unutrašnje zidne površine džamije su malterisane i okrečene, a mihrab, prelomljeni lukovi i kupola bojeni i oslikani.

Tragovi slikane dekoracije se danas nalaze samo u dijelovima kupole. Oko prozora su tek neznatno primjetni tragovi slikane dekoracije koja je u izvjesnom periodu prekrečena.

Tokom radova na obnovi 1998. godine unutrašnjost džamija je malterisana i tom prilikom je bojen mihrab, profilacija lukova, kao i veći dio kupole. Za bojenje navedenih površina su korištene dvije nijanse svijetlozelene i zlatna za mihrab, svijetloplava, svijetlozelena i oker žuta za profilacije lukova i veći dio kupole.

Na **kupoli** su ostavljeni dijelovi starije slikane dekoracije - centralni krug kupole, nizovi lančano uvezanog cvijeća koje se spušta ka obodu i sam obod kupole. Boje starije slikane dekoracije su plavosiva, narandžastocrvena i crna. Prema bojama i motivima, pretpostavka je da starija slikana dekoracija potječe s kraja XIX i početka XX stoljeća (*prema profesoricu Zeynep Ahunbay*).

U enterijeru objekta, čitavom dužinom prednjeg, ulaznog zida, nalazi se mahfil. Na mahfil, dimenzija 7,67x2,60 m, vodi drveno, jednakokrako stepenište. Osam drvenih stupova, kvadratnog presjeka, poredanih u dva reda, nose konstrukciju mahfila. Ograda mahfila je urađena od drvenih stupa. Pod je daščani.

Mahfil je podijeljen u dva dijela. Polukružno oblikovani dio za mujezina je smješten uz jugozapadni džamijski zid. Od ostalog dijela mahfila ga odvajaju četiri stepenika. U zatvorenom prostoru ispod njega je smještena ostava.

Mimber, urađen u drvetu, dimenzija 3,00x0,80 m, visine oko 5,50 m mjerene do vrha piramidalnog krova, sačinjavaju tri dijela: portal sa stepeništem i drvenom ogradom, gornji - krovni piramidalni dio koga nose četiri kvadratna stupa, i bočne trougaone površine koje se prostiru ispod ovog dijela i ograde stepeništa.

Prostor **mihraba**, širine 1,80 m i visine 3,0 m, je izvučen iz ravni zida za 18 cm. U prostoru

između 20 cm širokog kamenog okvira i mihrabske niše u pravougaonom polju je smješten kaligrafski zapis urađen zlatnom bojom. Kameni okvir mihraba je bojen vodenozelenom bojom, a mihrabska niša svijetlozelenom. Sedmostrana mihrabska niša, širine 0,86 m i visine 2,0 m, je zasvedena jednostavnim svodom, bez stalaktitne dekoracije, dekoriranim zlatno bojenim zvijezdama. S bočnih strana mihrabske niše, do visine od 1,0 m, su izvedene reljefne dekoracije u obliku stupova sa pješćanim satovima na mjestima baza i kapitela, bojeni zlatnom bojom.

Pristup munari je iz prostora džamije, sa mahfila. Četrnaestougona munara, postavljena na kvadratnoj bazi, je malterisana. Dio ispod krova munare je dekoriran nizom slijepih arkada bojenih zelenom bojom.

Stara ili Hadži Đurđuhanumina česma

Neposredno uz ulaz u harem džamije je smještena stara česma poznata kao Hadži Đurđuhanumina česma (8). Građena je kao musluk-česma. Sastoji se od musluka na malom podzidu, prekrivenog pločom i velikog kamenog korita na koje se musluk oslanja.

Korito je danas u nivou sa ulicom.

Musluk predstavlja malo korito, smješteno u manjoj prostoriji uzidanoj u česmi. Voda iz vodovoda direktno dolazi do musluka. Po svojoj funkciji musluci su slični protočnim terezijama (9) – voda kroz njih protiče i tu se zadnji put pročišćava.

Musluk Hadži Đurđuhanumine česme je prekriven šatorastim krovom od kamena (10). Šatorasti krov, završen olovnom kuglom, ima prepust ili sačak, odnosno produženje krova preko zidova česme za nekoliko centimetara. (11)

Na česmi, zidanoj tesanikom, na prednjoj strani se nalaze dvije plitke niše, završene prelomljenim lukom (mihrab česme), i jedna mala kružna niša, smještena između njih. U vertikalnoj osi sa kružnom nišom, na prepustu šatorastog krova, se nalazi željezna halka.

Mezarje uz džamiju

U haremu džamije se nalazi izvjestan broj nadgrobnih spomenika (nišana). Usljed slijeganja terena, većina nišana je potonula u zemlju, a zbog vremenskih utjecaja, natpisi na njima su uglavnom nejasni.

Jedan od nadgrobnih spomenika, prema Mehmedu Mujezinoviću, predstavlja mezar Đozić Hafiz Salih efendije, sina Osman efendije, koji je bio imam ove džamije i umro 1290 (1873) godine. (12)

U haremu džamije, u blizini ugla jugoistočnog i jugozapadnog džamijskog zida, se nalazi mejt-kamen (kamena ploča, postavljena na nižem kamenom stupu, na koju se polaže mejt – tijelo umrlog – prilikom dženaze).

3. Dosadašnja zakonska zaštita

Rješenjem Zavoda za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Bosne i Hercegovine, objekat je 1952. godine stavljen pod zaštitu države, i upisan u Registar spomenika kulture.

Na Privremenoj listi nacionalnih spomenika Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika **Hadži Bali-begova (Kuršumlija) džamija u Kladnju** je upisana pod rednim brojem **295**.

4. Istraživački i konzervatorsko-restauratorski radovi

Džamija u Kladnju je u izvjesnom periodu imala jednostrešni drveni trijem oslonjen uz jugozapadni zid džamije (prema sadašnjem imamu džamije, Enes efendiji Hodžiću). Trijem je uklonjen nakon I svjetskog rata, oko **1929**. godine. Tragovi metalnih nosača su još uvijek vidljivi na fasadi džamije.

Za vrijeme I svjetskog rata, najvjerovatnije **1917**. godine, vojska Austro-Ugarske monarhije je za svoje potrebe skinula olovni pokrivač džamije. Džamija je stoga bila pokrivena drvenom šindrom (13). Nepoznato je da li je tom prilikom napravljen i drveni trijem.

Tokom II svjetskog rata, objekat džamije je bio oštećen usljed detonacija i komada rasprsnulih bombi. Drveni pokrov je dotrajao, a i kupola je počela propadati.

Radovi na obnovi džamije su počeli tek **1959**. godine, uz nadzor Biška Mate, saradnika Zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Sarajeva. Nije poznat obim kao ni vrsta radova na džamiji koji su tada izvedeni. U Glasniku IVZ iz 1960. godine, u članku povodom svečanog otvorenja džamije, Đozić Abdulah je napisao: «...da se ova lijepa građevina sačuva od rušenja, te sa ovim popravkom njezin je život produžen za još toliko godina, jer je utvrđena bolje nego što je bila...»

Tokom **80-ih** godina XX stoljeća uz sjeveroistočni džamijski zid je izgrađena abdesthana.

Pristup abdesthani je iz istog ulaznog prostora kao i u džamiju. S obzirom na nagib terena, objekat abdesthane je u potpunosti ukopan i samim tim nevidljiv izvana.

U istom periodu je i kameni haremski zid džamije zamijenjen jednostavnom željeznom ogradom, iz nepoznatih razloga. (14)

Tokom rata u Bosni i Hercegovini, u augustu 1995. godine, munara džamije je direktno pogođena granatom i tom prilikom je dio munare iznad šerefe srušen. Također, blago primijetne pukotine na zidovima i na kupoli džamije su vremenom postale sve izražajnije. Stoga se, 1998. godine, pristupilo konstruktivnoj sanaciji i obnovi džamije.

Konstruktivnu sanaciju objekta je vodio prof. dr. Hamid Dolarović, dok je obnovu arhitektonskog dijela nadgledao Zavod za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa – Institut.

U okviru konstruktivne sanacije objekta, izveden je uvid u karakter oštećenja kao i istražni radovi na temeljima objekta. Na osnovi toga je urađen glavni izvedbeni projekat sanacije džamije.

Uvidom u stanje objekta, ustanovljeno je sljedeće:

1. geotehničke osobine tla na kome je objekat fundiran su ocijenjene kao povoljne s aspekta nosivosti tla,
2. vremenom je došlo do neravnomjernog slijeganja tla ispod temelja objekta, što je uvjetovano heterogenošću prostora na kome je objekat izveden, starošću objekta, te procesom slijeganja,
3. usljed navedenog, došlo je do većih slijeganja tla ispod objekta, koja su naročito izražena na uglu objekta – jugoistočni i jugozapadni zid.

Posljedice stanja objekta vidljive na zidovima su bile:

1. jugozapadni zid se zajedno sa munarom nakrivio okomito na jugoistočni zid. To se jasno očitovao naginjanjem ugla objekta za oko 10-12 cm. Jugozapadni zid se nakrivio u samoj svojoj ravni, tako da na njemu nije bilo vidljivih oštećenja,
2. jugoistočni zid je usljed torzionog djelovanja pomaka jugozapadnog zida pretrpio oštećenja u vidu pukotina na odstojanju od 3 do 4 m od ugla objekta,
3. ulazni, sjeverozapadni zid je, usljed djelovanja jugozapadnog zida i naginjanja munare, pretrpio manja oštećenja vidljiva u neposrednoj blizini ulaza,
4. sjeveroistočni zid ima manja oštećenja na mjestu spoja sa jugoistočnim zidom,
5. s obzirom da se kupola oslanja simetrično na sva četiri zida, i ona je pretrpjela oštećenja u vidu pukotina.

Sanacione mjere predviđene izvedbenim projektom su podrazumijevale sljedeće:

1. izradu tri kampade za podbetoniranje temelja sa unutrašnje strane,
2. izradu sedam kampada za podbetoniranje temelja sa vanjske strane,
3. postavljanje 4 repera na četiri ugla objekta, nakon izvršene sanacije, a radi redovnog geodetskog osmatranja objekta.

Prilikom radova na izvođenju kampada, sa unutrašnje strane objekta ustanovljen je visok nivo podzemne vode.

U radovima na sanaciji i obnovi objekta 1998. godine su izvedeni sljedeći radovi:

1. postavljena je samo jedna, probna kampada za podbetoniranje temelja sa unutrašnje strane, a uz sami mimer,
2. kamene ploče džamijskog poda su podignute radi poravnavanja terena i stavljanja hidroizolacionog sloja ispod njih,
3. postavljen je novi daščani pod u džamiji, a preko izvornih kamenih ploča,
4. usljed dotrajalosti starog, izrađen je novi mimer od hrastovog drveta,
5. usljed dotrajalosti starog, izrađen je novi mahfil,
6. džamija je iznutra krečena i bojena uz upotrebu novih boja,
7. dio munare iznad šerefe je obnovljen uz primjenu tradicionalnih tehnika,
8. izvedeno je novo popločanje staza u haremu džamije.

Tokom radova na džamiji 1998. godine je izveden i improvizirani trijem pred ulazom u džamiju.

Radovi na istraživanju slikane dekoracije džamije nisu izvedeni.

5. Sadašnje stanje dobra

Na objektu su, i pored nedavno izvršene sanacije, primijetne mnogobrojne pukotine na zidovima kao i na kupoli.

Sanacija objekta, kao ni preporuke iz projekta sanacije džamije o redovnom geodetskom osmatranju objekta nisu izvedene.

Prilikom radova koji su podrazumijevali arhitektonsku obnovu objekta nije se u potpunosti vodilo računa o nekadašnjem izgledu džamije. Tako je izgled mimerbera kao i oblik mahfila znatno

promijenjen (15). Boje primijenjene u unutrašnjosti džamije su neprikladne kako svojim sastavom tako i koloritom.

Intervencijama, izvedenim tokom XX stoljeća, objekat je izgubio dosta od svog autentičnog izgleda.

III - ZAKLJUČAK

Primjenjujući Kriterije za proglašenje dobra nacionalnim spomenikom ("Službeni glasnik BiH", br. 33/02 i 15/03), Komisija je donijela odluku kao u dispozitivu.

Odluka je zasnovana na sljedećim kriterijima:

A.Vremensko određenje

B.Historijska vrijednost

(veza građevine sa historijskom ličnošću)

F. Ambijentalna vrijednost

- ii.Značenje u strukturi i slici grada
- I. Cjelovitost (cjeline, područja, zbirke)
- i.Fizička cjelovitost (kompaktnost)
- ii.Homogenost
- iii.Zaokruženost (kompletnost)
- iv.Nenarušenost stanja

Sastavni dio ove odluke su:

- fotodokumentacija,
- grafički prilozi.

Korištena literatura

U toku vođenja postupka proglašenja graditeljske cjeline Kuršumlije (Hadži Bali-begove) džamije u Kladnju nacionalnim spomenikom, korištena je sljedeća literatura:

1939. Kreševljaković, Hamdija, *Vodovodi i gradnje na vodi u starom Sarajevu*, izdanje Gradske štedionice općine grada Sarajeva, Islamska dionička štamparija, Sarajevo, 1939.

1960. Đozić, Abdulah, *Svečano otvorenje popravljene Kuršumlije džamije u Kladnju*, članak objavljen u Glasniku Vrhovnog islamskog starješinstva, 1960. godine, broj 7-9.

1984. Andrejević, Andrej, *Islamska monumantalna umetnost XVI veka u Jugoslaviji – kupolne džamije*, izdanje Filozofskog fakulteta u Beogradu, Institut za istoriju i umjetnost, Srpska Akademija nauka i umetnosti, Balkanološki institut, Beograd, 1984.

1998. Mujezinović, Mehmed, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, knjiga II*, 3. izdanje, Biblioteka Kulturno naslijeđe, Sarajevo Publishing, 1998.

1998. Dolarović, Hamid, *Izvedbeni projekat sanacije džamije Hadži Bali-bega – Kuršumlija u Kladnju*, 1998.

Dokumentacija Zavoda za zaštitu spomenika kulture Bosne i Hercegovine

(1) «Balibegova džamija nazvana je Kuršumlijom po tome što je bila pokrivena olovom», Mujezinović Mehmed, *Islamska epigrafika BiH*, 1998, II tom, str. 145

(2) Mujezinović Mehmed, *Islamska epigrafika BiH*, 1998, II tom, str. 145 i Đozić Abdulah, *Svečano otvorenje popravljene Kuršumlije džamije u Kladnju*, članak objavljen u Glasniku Vrhovnog islamskog starješinstva, 1960. godine, broj 7-9

(3) «Zidana je od kamena i presvedena kupolom koja je odozgo pritisnuta i sploštena, po čemu se zaključuje da je starija od kupola kakve je projektovao Mimar Sinan. Kupola Balibegove džamije je gotovo istovjetna sa kupolom Čekrekčijine džamije u Sarajevu (1526. godina), pa možda je isti majstor gradio obje pomenute džamije.», Mujezinović Mehmed, *Islamska epigrafika BiH*, II tom, str. 145

(4) Kupole sa plitkom kalotom i srazmjerno male visine se javljaju kod još tri objekta u BiH: kod najstarije sarajevske kupolne džamije, Džamije Mustafa-bega Skenderpašića (izgrađena 1518. godine, srušena polovinom XX stoljeća), Čekrekčinice džamije u Sarajevu (izgrađena 1526. godine) i kod Džamije Sinana Čauša u Livnu

(izgrađena 1529. godine). Prema A. Andrejević, Islamska monumentalna umetnost XVI veka u Jugoslaviji, str. 48

(5) Razlog ovome je vjerovatno visina tambura. Kod Kuršumlije džamije visina tambura iznosi 1,05 m, dok kod Čekrekčinice džamije, na primjer, iznosi 1,97 m.

(6) Istu karakteristiku, nepostojanje trijema građenog tvrdim materijalom, posjeduje i Čekrekčinica džamija u Sarajevu.

(7) Podaci uzeti iz izvedbenog projekta sanacije džamije Hadži Bali-bega (Kuršumlije) džamije u Kladnju, prof. dr. Hamid Dolarović.

(8) Mujezinović Mehmed, Islamska epigrafika BiH, II tom, str. 145

(9) «Terezije su omanji bazeni, kvadratne ili pravokutne osnovice, razne dubljine, zidane su od kamena ili sedre.» Služe za skupljanje vode iz izvora i razdvajanje po vodovodima. Kreševljaković, Hamdija, Vodovodi i gradnje na vodi u starom Sarajevu, str. 11

(10) «Prekrivanje musluka šatorastim krovom predstavlja jedinstven slučaj kod nas», Mujezinović Mehmed, Islamska epigrafika BiH, II tom, str. 145

(11) Prepust ili sačak (gezims) je, prema Kreševljakoviću, odlika ljepše građenih česama; Kreševljaković, Hamdija, Vodovodi i gradnje na vodi u starom Sarajevu, str. 22

(12) Mujezinović Mehmed, Islamska epigrafika BiH, II tom, str. 145

(13) Đozić Abdulah, Svečano otvorenje popravljene Kuršumlije džamije u Kladnju, članak objavljen u Glasniku Vrhovnog islamskog starješinstva, 1960. godine, broj 7-9

(14) Prema sadašnjem imamu džamije, Enesu efendiji Hodžiću, bivši Republički zavod za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa iz Sarajeva je tokom 80-ih godina XX stoljeća napravio projekat za novi kameni haremski zid. Projekat nikada nije izveden.

(15) Poređenja su vršena na osnovi dokumentacije Zavoda za zaštitu iz 1959. godine.